

SAMLAREN

T I D S K R I F T

F Ö R

S V E N S K L I T T E R A T U R H I S T O R I S K

F O R S K N I N G

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 33

1952

U P P S A L A 1 9 5 3

S V E N S K A L I T T E R A T U R S Ä L L S K A P E T

UPPSALA 1953

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

537165

De »externe» litteraturforskningsmetoders rækkevidde og begrænsning.

Av Steffen Steffensen.

Emnet for de følgende overvejelser er et aktuelt stridsspørgsmål, idet der i dag findes en del forskere, der mener, at litteraturvidenskaben i højere grad end hidtil bør være sig selv nok og udvikle sine egne metoder. Der er som bekendt i en række lande opstået nye »strukturalistiske» retninger, som — i reaktion mod de tidligere herskende »externe» metoder — hævder, at litteraturforskningens metode ene og alene bør bestå i strukturanalysen. Ved eksterne metoder forstås da de genetisk-historiske forskningsmetoder, der har tilknytning til andre videnskaber; det vil i hovedsagen sige de biografiske, psykologiske, sociologiske og åndshistoriske (idehistoriske) metoder. De interne metoder vil derimod udelukkende beskæftige sig med værket selv, d. v. s. med analysen og vurderingen af dets æstetiske struktur.

Adskillelsen extern og intern er åbenbart netop foretaget af forskere, der regner de interne metoder for de væsentlige eller anser dem for alene at være legitime, ud fra synspunktet, at teksterne skal forstås indefra, ikke udefra. (Se f. eks.: Wellek and Warren: *Theory of Literature*.) Nogle vil måske synes, at der i selve formuleringen »intern contra extern» ligger en art tilsnigelse. I hvert fald er det værd at overveje, i hvilken grad de såkaldte eksterne metoder er i stand til at bidrage til den indre forståelse af teksterne.

*

Afgørende for, hvordan man vil vurdere de eksterne metoders betydning, er i virkeligheden det syn på digtningen, man sidder inde med. Jeg begynder derfor med at sige et par ord om den opfattelse af digterværket, der har dannet sig hos mig på grundlag af iagttagelser og disse iagttagelsers tolkning.

Hvad jeg vil fremhæve er digterværkets komplicerede natur. Ethvert digterværk er et sprogkunstværk, en organisering af en række sproglig-æstetiske virkemidler. Dette sprogkunstværk rummer imidlertid flere forskellige »lag» eller elementer, der virker sammen og tilsammen danner en symbolsk, æstetisk struktur. Som sprogkunstværk synes det i højere grad end andre kunstarter at have relation til de forskellige sider af menneskets natur, legeme, sjæl og ånd. Det har forbindelse med det fysiologisk-biologiske hos mennesket, f. eks. gennem det rytmiske. Og det har gennem de ideelle lag i digterværket tilknytning til menneskets liv og den historiske virkelighed. Disse relationer er noget konstituerende i digter-

værket. Netop fordi det er et sprogkunstværk, er det på een gang knyttet til mennesket som subjekt og objekt. Digterværket har ligesom sproget en sociologisk dimension. Men det kan også på grund af de ideelle lag i dets æstetiske struktur have en universel dimension; det vil sige, at dets virkning rækker ud over det psykologisk og sociologisk betingede. Det tilhører således de ideelle værdiers, skønhedens, sandhedens og de moralske værdiers sfære.

Digterværket svæver altså ikke isoleret som en monade uden vinduer i en verden for sig; det er tværtimod i høj grad bestemt af forskellige betingelser og relationer. Det er de eksterne metoders opgave at belyse disse relationer og derved at uddybe forståelsen af digterværkets æstetiske struktur.

Digtningen har, svarende til dens forskellige lag, *i og med sin æstetiske funktion* flere forskellige funktioner og virkninger. Den har på grund af sin æstetiske karakter noget af legens element i sig; det vil sige, at digtningen hæver tingene op i den æstetiske sfære, hvor jeg'et er løst fra facticiteten. Men den kan f. eks. tillige være af bekendende art, eller den kan, for blot at nævne nogle eksempler på de ideelle lags forskellige fremtrædelsesformer, være et selvopgør eller en dom over tiden eller samfundsformer.

Digterværkets virkemidler og virkning har således på forskellig måde relation til dets skabers og modtagers situation. Disse situationer er det, som de eksterne forskningsmetoder skal beskrive for derved at bidrage til belysningen af digterværkets virkemidler og virkning.

*

Den nævnte modsætning mellem en extern og en intern retning er nu ikke noget nyt i litteraturforskningens historie. Der er nemlig mange forskellige måder at læse på, eftersom menneskene er forskellige, hvad indstilling og anlæg angår; og derfor har der også tidligere bestået en modsætning mellem en genetisk-historisk og en mere æstetisk retning. De forskellige tolkningsmetoder er nemlig kun de forskellige måder at læse på, der er blevet sat i system.

Om kunsten at læse sagde *Herder* bl. a., at den rette måde at læse poesi på er at læse den med henblik på digteren bag værket, opleve den som en spejling af en levende menneskesjæl, »als den Abdruck einer lebendigen Menschenseele«. Digterens liv bliver derfor den bedste kommentar til hans skrifter. »Dies lebendige Lesen, diese lebendige Divination in die Seele des Urhebers, ist das einzige Lesen und das tiefste Mittel der Bildung« (Suphans udg. VIII, S. 208). Hos *Lessing* findes synspunkter, der peger i en ganske anden retning. Han mener, at man alene bør holde sig til selve værket. Homer er blevet glemt, siger han, sandsynligvis netop på grund af de fortræffelige værker, han skrev. Det er i hvert fald kritikerens pligt, når han har med et digterværk at gøre, ikke at tænke på forfatteren, ej heller på andre bedre eller dårligere værker af samme forfatter. (Literaturbriefe, 105.)

Man kunne udtrykke sagen således, at *Herder* oplever digterværket som et dokument, et menneskeligt meddelelsesmiddel, hvorimod *Lessing* er æstetiker, der analyserer og vurderer et kunstværk. Dertil er at sige,

at digterværket er begge dele. Oplever jeg en opførelse af Sophokles »Kong Oidipus», er det på een gang det storslåede kunstværk, der betager mig, og vidnesbyrdet om en svunden tids og kulturs mennesker, der igennem kunstværket taler til mig. Digtværket er et kunstværk og samtidig et dokument; og dermed kompliceres dets udforskning.

Man kan udmærket hævde, at digterværket er et dokument, og samtidig være klar over, at det er et dokument af en ganske særlig, nemlig æstetisk art. Man er sig derved bevidst, at man ikke uden videre kan aflede værket af biografien, således som mange positivister har villet gøre det; og man er endvidere klar over, at digterværker er dokumenter i forskellig grad og på forskellig måde, eftersom de kan være udtryk for forskellige holdninger. Dermed forandres virkning og virkemidler og samtidig de eksterne metoders opgaver.

Man bør efter min mening give strukturalisterne ret i, at tolkningen af det litterære værk og redegørelsen for dets symbolske struktur er vor forsknings centrale opgave, og samtidig advare mod al ensidighed og ensorethed ved løsningen af denne opgave. Man behøver visse ikke at forkaste alle ældre prøvede metoder. Når f. eks. Cleanth Brooks hævder, at indhold og form er eet i digterværket, at de danner en uløselig enhed i dets æstetiske struktur, er dette i grunden en gammel sandhed, som det er nyttigt at blive mindet om. Den forhindrer imidlertid ikke, at analysen af digterværket nødvendiggør en skelnen mellem dets forskellige elementer og en undersøgelse af disse elementers relationer.

*

Medens jeg hidtil har talt om selve digterværket, behøver jeg ikke at spille mange ord på den anden faktor, der bestemmer dets virkning, nemlig læseren. Det er nemlig ganske oplagt, at eksterne metoder som litteraturpsykologi og litteratursociologi bør bringes i anvendelse, når det gælder undersøgelsen af læserens reaktioner som forudsætning for værkets virkning. Men det er endvidere de eksterne metoders opgave at bidrage til belæringen af, hvorledes digterværkets forskellige virkemidler kan være bestemt af sociale, åndelige og kulturelle strømninger. Derved uddybes forståelsen af værkets stilling i tiden og dermed tillige erkendelsen af dets særart og egenart. Det er her, de åndshistoriske og sociologiske metoder er af den største vigtighed. Enhver, der har med disse ting at gøre, ved, at digterværket i selve sin konception kan være bestemt af det åndelige og sociale milieu, der er dets modtager, — ligesom det omvendt kan virke tilbage på dette. Også med hensyn til det vigtige spørgsmål om forholdet mellem værkets dengang-virkning og dets nu-virkning er de eksterne metoder af den største betydning.

Til de læsere, et værk virker på, hører også digterne. Et digterværks virkning kan således få betydning for et andet værks genesis. Det viser sig altså, at kløften mellem problemet om kunstens virkninger og dens genesis i praksis overbygges.

Også undersøgelsen af de forskellige formidlers betydning, som f. eks. redaktørers, forlæggeres og teaterlederens indvirkning på digterværkers udformning eller teaterstykkers slutning (Schillers Fiesco!) hører til de eksterne metoders rige arbejdsfelt. Hele denne mangfoldighed af opga-

ver, der naturligvis ikke alle er lige centrale, skal kun antydes. Det, som her interesserer, er spørgsmålet, hvilken værdi disse metoder har i forhold til vor forsknings centrale opgave, forståelsen af digtningens natur og tolkningen af de enkelte digterværker.

*

At de interne metoder må suppleres med de externe, viser sig tydeligt, når man går videre fra betragtningen af den enkelte tekst og søger at uddybe forståelsen af den ved sammenligning med andre tekster af samme forfatter eller andre forfattere i samtiden. Kronologiske spørgsmål vil f. eks. rejse sig. Det betyder, at den biografiske metode vil være i stand til at yde hjælp. Eller det viser sig, at de pågældende tekster tilhører forskellige litteraturretninger. Et idehistorisk synspunkt bliver nødvendigt. Men hvor langt rækker disse metoders betydning for forståelsen af det enkelte kunstværk?

Jeg kan her et langt stykke slutte mig til den kritik af de externe metoder, som moderne strukturalister har givet. Jeg tænker f. eks. på det nævnte værk af Wellek og Warren, hvor det rent biografiske, det rent psykologiske, det rent sociologiske og det rent åndshistoriske synspunkt afvises som ikke i første række relevant for litteraturforskningen. Jeg finder, at denne kritik, når man vel at mærke sætter streg under ordene rent og første række, er en nyttig reaktion mod ensidige forskningsretninger.

Den fejl, man ofte indenfor disse retninger har begået, er at anlægge et enkelt genetisk synspunkt, således at man dermed mente at have forstået værket. Man har med andre ord ofte opereret med et for primitivt årsagsbegreb, idet man altfor hurtigt mente at kunne forklare et digterværk ud fra en enkelt årsag.

Fremgangsmåden må her være en anden, nemlig et samarbejde. I stedet for den ensporede forklaring må træde en alsidig undersøgelse af den æstetiske struktur. Denne skal ikke forklares genetisk; men forståelsen af den skal uddybes og suppleres ved den belysning af elementerne i digterværket, som de externe metoder formår at give.

Desuden må man være klar over, at forholdet mellem digterværk og digter eller dennes forskellige oplevelser for det meste ikke er så enkelt, som de genetiske metoder ofte har forestillet sig det. Den ældre positivistiske opfattelse af oplevelse og påvirkning som kausal betingelse for kunstværket er jo iøvrigt forlængst på forskellig måde revideret. Dette forhindrer ikke, at forståelsen af en tekst kan beriges ved en psykologisk belysning. Eller vises det f. eks., at en bestemt ideverden eller symbolverden har spillet en rolle ved organiseringen af et digts struktur, har man foretaget en åndshistorisk belysning, der i høj grad kan uddybe forståelsen. Især hvor det drejer sig om ældre tiders litteratur, er det for det meste ganske klart, at en historisk belysning er nødvendig.

*

Digterværket har kun eet virkemiddel, nemlig sproget. Det er en symbolsk struktur, d. v. s. en struktur af tegn. Derfor ser mange i dag med forventning hen til den betydning, sprogvidenskaben og semantikken eventuelt vil kunne få for videnskaben om digterværket. Det drejer sig

her om spørgsmålet, hvorvidt andre videnskaber vil kunne få indflydelse på videreudviklingen af de interne metoder.

Men også, hvor det gælder de såkaldte eksterne metoder, er deres værdi afhængig af, hvorvidt de bevarer kontakten og samarbejdet med de interne, således at de supplerer og uddyber dem.

Med henblik på digterværkets »fysiologiske» lag, vil f. eks. experimentalpsykologiens undersøgelser af forsøgspersoners reaktioner overfor klang, rytme o. s. v. kunne være af værdi for vor forståelse af digterværkets natur og dets forskellige virkemidler. Men når det gælder det enkelte digterværks forståelse, må denne viden aldrig løsrives fra betragtningen af værkets struktur. Det vil sige, at alle enkeltheder stadig må ses i sammenhæng med helheden. Ville man f. eks. løsrive et billede fra et digts sammenhæng og derefter foretage en undersøgelse af dets virkning på en forsøgsperson, ville et sådant experiment være af tvivlsom værdi for forståelsen af digterværket, netop på grund af løsrivelsen fra den digteriske helhed.

*

Hvad de enkelte eksterne metoder angår, kan det i tilknytning til de sidste bemærkninger slås fast, at disse forskningsmetoder har to slags opgaver. De beskriver dels deres egne strukturer, dels yder de bidrag til belysningen af digterværkets æstetiske struktur.

Det er f. eks. en legitim opgave at skrive en idéhistorisk fremstilling af en bestemt epokes åndsliv, hvori også digterværker ved siden af andre dokumenter kan indgå som materiale. Også det at skrive en biografi, in casu en digters biografi, har sin berettigelse; og denne opgave har naturligvis sine egne metodologiske problemer. Det arbejde, som her bliver gjort, kan derefter udnyttes og frugtbargøres ved de eksterne metoders bidrag til belysningen af digterværkets struktur.

Med hensyn til den biografiske og psykologiske belysning af værket er det imidlertid værdt at minde om, at digterværkets »personlighed» ikke er identisk med digterens menneskelige eksistens i facticiteten. På den anden side er digtning menneskeværk; den er ikke skabt af guder, og derfor er den på forskellig måde betinget af det menneske, der har skabt den. Men på grund af digtningens symbolske karakter har værket relation til større sammenhænge; det transcenderer sig selv. Også derfor er digteren som privatpersonlighed ikke identisk med den digteriske personlighed, som den manifesterer sig i kunstværket.

Man bør have sådanne ting in mente ved overvejelsen af visse psykologiske metoders berettigelse og begrænsning. Det har f. eks. vist sig, at dybdepsykologien giver os metoder i hænde, der er værdifulde, fordi de giver os mere, end den umiddelbare iagttagelse får fat i. Men de derved vundne resultater kan alene frugtbargøres, når de indarbejdes i den æstetiske strukturanalyse. Også her er der nemlig tale om to helt forskellige strukturundersøgelser. Den rent psykologiske har i og for sig intet med kunstværket at gøre.

*

Også hvad de sociologiske synspunkter angår, må der skelnes mellem en primær sociologisk problemstilling, der tjener sociologiens egne sær-

lige undersøgelser, og de sociologiske metoders bidrag til den litteraturvidenskabelige belysning af digterværket. Den sociologiske belysning bliver særlig vigtig ved genrer, der f. eks. er brugsdigtning eller udpræget repræsentationsdigtning. Den sociologiske metodes begrænsning hænger sammen med, at forholdene som regel er langt mere komplicerede, således, at de sociologiske synspunkter må suppleres eller samarbejdes med en række andre lige så vigtige eller langt vigtigere synspunkter. Dette overses gerne af de dogmatiske sociologiske retninger.

Vi må her stadig minde om digterværkets kompleksitet. Også når det gælder den idehistoriske metodes betydning. Wellek og Warren afviser denne metodes berettigelse, idet de gør opmærksom på, at digtning som al anden kunst ikke skal bedømmes ud fra dens ideers værdi, men ud fra »its degree of integration and artistic intensity«. Det berettigede i denne betragtning skal ikke bestrides. Blot er digterværkets kompleksitet atter overset. For den digteriske strukturs virkning har også dens tankeverdens dybde eller rang betydning (Goethes Faust!). Eller vil det ikke influere på et digterværks karakter og værdi, om dets tanker er udtryk for et sygt eller forkvaklet sjæleliv? Opfattelsen af de eksterne metoders betydning vil afhænge af den stilling, man tager til sådanne spørgsmål.

*

Sammenfattende kan siges, at de enkelte metoder vinder i værdi, når de benyttes med bevidstheden om deres begrænsning. Der må stadig gøres opmærksom på faren ved de enkelte aspekters isolering; eftersom de forskellige elementer ifølge den opfattelse af digterværket, som her er gjort gældende, virker sammen i værkets æstetiske struktur. Der må på een gang advares mod at konfundere metoderne og arbejdes hen imod metoderne sammenspil. Eet synspunkt må som regel kompletteres fra anden side. Den enkelte forsker kan heldigvis inspireres og beriges ved andres opdagelser. Også brydningen mellem metoderne har sin værdi. Selv den ensporede fanatiker kan meget vel føre forskningen videre; men kun når hans indsats korrigeres og afbalanceres af en påfølgende besindelse, foretaget af ham selv eller andre.